

Bij de presentatie van de Wim Kuipers-bloemlezing,
Sociaal-Historisch Centrum voor Limburg, 8 mei 2024

Waarom vinden we sommige gedichten goed en andere minder? Onze reactie is primair, een gevoel, een reflex; maar uitleggen hoe die tot stand komt en waarop die is gebaseerd: dáár de vinger op kunnen leggen, dat vereist een complexe bespiegeling. Het voert ons van smaak (wat vind ik mooi) naar theorie (waarom vind ik sommige dingen mooier dan andere). En het is toch een beetje een bizarre bezigheid om te gaan theoretiseren over de gedichten van, uitgerekend, Wim Kuipers. Erger nog: om te theoretiseren moet ik referentiepunten gaan aangeven, en die lopen van Aristoteles tot Ezra Pound. Op de buitenstaander moet dat al gauw ongerijmd, ja zelfs ridicuul overkomen, alsof je een buut van Pierre Cnoops vergelijkt met de redenaarskunst van Cicero of Martin Luther King. Maar het kan niet anders, en we moeten er ook niet bang voor zijn. Er is helemaal geen reden om Wim Kuipers de maat te nemen met poëtische principes die we hebben afgeleid uit het grote intellectuele laboratorium van de wereldliteratuur, met dank aan de bekende grote namen die daarin een prominente plaats innemen. Op mijn mentale boekenplankje staat Wim tussen de K van de Ierse dichter Patrick Kavanagh en de L van de Engelsman Philip Larkin. Dat is nu eenmaal de context waarin ik hem lees.

Een paar primaire gewaarwordingen. Kuipers is lastig om te lezen. Zijn taal is enerzijds vertrouwd. Het is Limburgs, de taal bij uitstek van de vertrouwelijkheid, van de mondelinge,, rechtstreekse communicatie van aangezicht tot aangezicht. Anderzijds is het duister, vol wilde sprongen, met woorden waar je niet weet waar ze vandaan komen, alsof je een oude oom op een druk lawaaierig familiefeest een woedende tirade hoort mopperen waar je niet helemaal wijs uit kunt worden.

Freud noemt zoiets *unheimlich*: in het bevreemdende verbergt zich het heimelijke en het heim, het bekende. Het Unheimliche vervreemdt het bekende en maakt herkenning tot iets naargeestigs, iets ongemakkelijks. Dat is wat Kuipers met taal doet. Daarmee volgt hij ook een van de kernfuncties van wat poëzie tot poëzie maakt: de vervreemding, of de be-vreemding. De woorden waar de dichter mee werkt zijn niet zomaar, zoals in een toeristenbrochure of weerbericht, gebruiksvoorwerpen die communicatie mogelijk maken – het zijn dingen met scherpe uitsteeksels en rare hoeken, dingen met een eigen vorm. Als een woord in een gedicht saillant naar voren komt en meer wordt dan alleen een informatiedrager, dan bevreemdt het gedicht de taal. Aldus de Russische formalist Viktor Sjklovski, en het lijkt wel alsof hij met zijn theorie over de poëtische bevreemding dacht aan een jongen die met komkommers ging praten.

Hoe vreemd is taal, en hoe vreemd kan de taal zijn die sinds je vroegste kindheid in je botten zit en in je haarvaten?

Het eerste wat Adam deed, was dingen benoemen. Nog voor de rib uit zijn lijf werd genomen, voordat de slang de appel aanpreef van de boom der kennis, was Adam een logofiel, en de taal van het paradijs was perfect: elk ding had zijn naam, en elke naam benoemde, heel specifiek, één bepaald ding.

Sindsdien hunkeren wij terug naar die magische oertaal die elk ding identificeert, preciseert. Een taal waarin bijvoeglijke naamwoorden overbodig zijn, want de opgaande zon heet anders dan de ondergaande zon en elke afzonderlijke grashalm heeft zijn eigen naam – immers, in zijn oneindige speelsheid heeft God ervoor gezorgd dat geen twee grashalmen hetzelfde zijn. God kloont niet. De speelsheid van God, met zijn verkwistende veelvuldigheid van vormen en variaties, heeft zelf ook een naam; in het hindoeïsme heet het de Lila. Voor mij is het bijna een transcendente gewaarwording om te beseffen dat mijn dialect een woord heeft voor vogels die hoogstens eenmaal per jaar overvliegen zonder hier ooit te landen (kroenkrane) en twee woorden onderscheidt voor schaduw: loer en sjaem, de lommer waarin je je voor het licht verschuilt en de donkere projectie die het licht achter je neerwerpt.

De absolute relatie tussen het juiste woord en het echte ding is onderdeel van het verdwenen paradijs. Heel in de verte wordt de herinnering ook in de folklore bewaard: het echte woord is magisch, geeft toegang tot bovennatuurlijke inzichten. Niemand weet, niemand weet, dat ik Repelsteeltje heet... Ergens de naam van

weten betekent, de dingen onder controle te hebben. Met woorden kun je toveren, bezweren. En ook in de dichtkunst komt die heimwee naar een magisch, absolute, en perfecte taal naar voren. Woorden in een gedicht – althans, in een goed gedicht – zij meer dan alleen mededelingen. Het zijn unieke glinsterende voorwerpen die je tussen je vingertoppen kunt vastnemen, ronddraaien, bekijken en bewonderen. Hun vorm doet ter zake: hoe ze rijmen, hoe hun klinkers en medeklinkers aan elkaar hangen en hoe ze door die klinkers en medeklinkers ook onderling aan elkaar hangen.

Tijd voor een voorbeeld. Uit Kuipers' gedicht *Oos Taal* - want daar gaat het over.

Grameers sjat in kattenate sjölk geraap
tösse eier eikels neut en paere veur de verke
taal die wuult en poejak, [...]
taal die zingk en zaet waat waor is,
nag neet klaor is veur Öpke Döpke
Kroekesjtöpke, taal die bäök en puunt
[...]
veur verhaole bie de sjtoof, die blog en twittert
mit de sjitter van det lank Moderlintj
Niers Zjwaam Jeker Keutelbaek naeve
Vesder Lesder aan waerse zöster Moezel binjt

Kun je dit vertalen? De unieke woorden en riviernamen vervangen door analoge woorden uit een andere taal en met een ander bijklank en context? Het bevreemdende reduceren tot bevattelijkheid? Hoogstens als ezelsbrug, als opstapje voor de bevreemde lezer. Dat immers is wat deze boemlezing doet, en dat is waar we Ben van Melick en Ine Sijben dankbaar voor moeten zijn: de handreiking richting origineel. En dan begrijpen we zoiets als: *Grootmoeders schat, in haar gestreepte katoenen schort bijeengeraapt tussen eieren en eikels, noten en peren voor de varkens, taal die woelt en woekert [...] Taal die zingt en zegt wat waar is, nog niet rijp voor iene miene mutte kleutertutten, taal die huult en kust [...] voor verhalen bij de kachel, die blogt en twittert, die schittert als het lange moederlint dat Niers, Swalm, Jeker en Keutelbeek en ook Vesder en Lesse aan dwarse zuster Moezel bindt.*

Maar u begrijpt dan meteen ook wel dat hier heel wat meer aan de hand is dan de betekenissen die we in analoge Nederlandse woorden kunnen vangen. Hier wordt een betovering opgeroepen, ergens tussen de olleke-bolleke-kleuterrimpjes en de namen van rivieren. Het gedicht somt ze op in een litanie en wordt door de wilde klanken van de woorden op sleeptouw genomen, het woelen en woekeren verbindt de woorden twitter en schittering en het lint van de Maas als matrijs van een veelstromenland. Taal heeft hier inderdaad die magische functie uit de oertijd van het paradijs: ze *zingt en zegt wat waar is*.

Wij noemen zoiets poëzie, maar het is eigenlijk iets woesters dan dat. Poëzie, ποιησις, is iets dat gecomponeerd is, een kunstig maakwerk, in tegenstelling tot prozaïsch alledaags geleuter. Maar Kuipers delft onder dat kunstige maakwerk uit een diepere laag, iets sjamanistisch, iets dat als in een trance vrij gaat associëren. Het is poëzie in een wilde, ongetemde staat. Noem het brute poëzie.

En daarmee denk ik dat ik voor mezelf de vinger kan leggen op een aspect waarom Kuipers' gedichten me aanspreken: Hun connectie met de diepe, archaische magie die in de taal sluimert. Taal, deze taal, kan bedwelmen. Kuipers' gedichten grijpen me bij de lurven en daardoor begin ik ook een beetje te begrijpen wat dat voor iets is, een lurf. Iets dat je vatbaar maakt voor betovering.

Toen ik 17 was was ik tegelijkertijd verliefd op twee meisjes, de ene heette Carmen en de andere Vera. Allebei Latijnse namen: de ene een zang, de andere "wat waar is". Verdere details zijn irrelevant en privacygevoelig maar hoe dan ook: de diepste en meest intieme doordenkertjes van dichtkunst liggen ergens in het lurven-gebied tussen toeval en tovenarij, en worden verwoord door taal *die zingt en zegt wat waar is*.

Volgens Max Weber is de moderne tijd gekenmerkt door *Entzauberung*, onttovering (of ontgoocheling, als tegenhanger van "begoocheling"). We geven nu rationele, technische en wetenschappelijke verklaringen voor dingen die ons vroeger een magisch of religieus ontzag inboezemden, ons wereldbeeld is gemechaniseerd. Zelfs mijn verliefdheid op Vera en Carmen kan nu als een hormonale chemische reactie worden gezien waarmee onze egoïstische genen ons programmeren om aan voortplanting te doen. Taal is nu de proeftuin van kunstmatige intelligentie, wordt gereduceerd tot een informatiedrager of manipulatie-instrument.

En dat is dus totaal het tegenovergestelde van de bevreesing die Sjklovski zag als het wezen van de poëzie. De dichtkunst van moderne tijd kan dan ook worden gezien als een voortdurend verzet tegen de technocratische onttovering der dingen.

Dat genereert een dilemma. Hedendaagse dichtkunst is tegelijkertijd modern en anti-modern. Modern, want de dichtkunst heeft zich sinds Walt Whitman bevrijd van de oude regeltjes. De hedendaagse dichtkunst gaat niet langer gebukt onder rijm dwang en zit niet langer vast aan een metrum. Vaak wordt ook prozaïsche taal van de zakelijkheid of de onaandoenlijkheid gebruikt, zoals bij Jorge Luis Borges of bij Rutger Kopland, om een lyrisch effect te ontketenen. En als er als regels worden gebruikt is dat als een bewust spel, iets ludieks: je probeert een sonnet of een haiku, gewoon om te zien hoe dat gaat. Rilke en Yeats waren denk ik de laatsten die de formele vormtaal nog echt dichterslijk beleefden en bewoonden.

Echter, vrijgevochten als ze is, is de hedendaagse dichtkunst, zeker in het Limburgs, platgewalst door conventies, overwoekerd door hoogdravende platitudes à la Huub Oosterhuis. De voornaamste conventie is dat poëzie sinds de romantiek eigenlijk automatisch lyrische poëzie is, de poëzie die emoties bezingt. De conventionele dichters van onze tijd bezingen ingehouden emoties in de eerste persoon meervoud ("en toch hebben wij weet van wat wij hebben meegemaakt") met een subtiele woordspeling als uitsmijter in de laatste regel ("en zoek wat zoek is / zoals het einde"). Bedachtzaam worden sentimenten uitgedragen die zo herkenbaar zijn dat ze eigenlijk vanzelf spreken. En.

Teveel dichtkunst wil

woorden benadrukken, de

lectuur afremmen, een indruk

van peinzende diepzinnigheid wekken,

door om de haverklap regels af te breken, lukraak enjambementen te creëren alsof het geen geld kost. Dat zijn de vele manieren waarop de vrije versvorm platgeslagen wordt door conventionaliteit en gezapigheid. ik weet waar ik het over heb. Ik heb 400 bundels moeten lezen als jurylid voor de VSB-poëzieprijs van 2014; u merkt dat me dat niet in de koude kleren is gaan zitten.

Roland Barthes noemt zulke teksten "leesbaar", en dat is geen compliment. Ze zijn prettig leesbaar, je weet meteen wat je eraan hebt, en je kunt ze moeiteloos consumeren. Modern en leesbaar: het dilemma van hedendaagse dichtkunst in een onttoverde wereld, laveren tussen de klippen van het fantasieloos-prozaïsche en het sentimenteel-lyrische.

En in die uitdaging staat de dichtkunst van Kuipers als een huis. In de klassieke terminologie zouden we Kuipers eerder episch dan lyrisch moeten noemen, want zijn werk reciteert herinneringen uit een groot en nors verleden. Kuipers legde zijn kaarten op tafel met zijn theatermonoloog *Sabeltijger*, een lastige weerbarstige tekst die de verbittering van brute oude plattelanders naar voren bracht lang voordat Boze Boeren zich politiek gingen manifesteren. Als

zodanig staat die brute, bittere monoloog naar het lange gedicht *The Great Hunger* (1942) van Patrick Kavanagh, en ook dat is een episch gedicht. Ik zou Kuipers geen ongevoelig mens willen noemen, maar om nou te zeggen, sentimenteel... nee. En hij staat daarin niet alleen. Er is een opmerkelijke minderheid van dichters die sinds de romantiek het valse of faciele sentiment vermijden en niettemin weerstand bieden tegen de onttovering van de wereld. Ik denk aan Borges – meer de dichter dan de verhalenschrijver – aan Frank O'Brien, aan Peter Handke, aan de latere Léo Ferré.

Is dat een context waarin we het dichtwerk van Kuipers kunnen plaatsen? Als ik naar vergelijkbare poëzie zoek – brute poëzie, *poésie sauvage* – denk ik eventjes aan Bob Dylan of Adam Duritz of aan Lucebert, of aan Ezra Pound of Saint-John Perse (ook al zijn die twee wel erg intellectualistisch). Niet dat Kuipers door hen beïnvloed is of met hen een suite deelt in het literaire Walhalla – maar ze tappen allemaal uit hetzelfde vaatje van de bedwelmende, magische kracht van de ongeremde taal. De aartsvader daarvan in de twintigste eeuw was James Joyce, die in *Finnegans Wake* een allesbetekenende droomtaal creëerde die het Engels volledig uit zijn voegen tilde. En Dylan Thomas natuurlijk.

Waarom doet Kuipers me daaraan denken? Om te beginnen is dat een waarmerk van goede poëzie: ze zet je aan het denken, je brein gaat verbanden leggen en wordt aan betoverende dingen herinnerd: zoals Vera/Carmen; en de Maas als Anna Livia Plurabelle, de watermoeder van *Finnegans Wake*.

Ik rond af met mijn eerste gewaarwording. Kuipers is lastig. wat zijn gedichten met de groten van de twintigste eeuw gemeenschappelijk hebben is de weerbarstigheid. Moeiteloos leesbaar zijn ze allerminst. Zulke teksten zijn het tegenovergestelde van "leesbaar". Roland Barthes noemt dat de *texte scriptible*, de maakbare tekst, de tekst die je zelf moet invullen. Het zijn teksten die je eigen moet maken, die de grenzen oprekken. Ze komen de lezer niet tegemoet, zijn literair onaangepast, op het bot persoonlijk. De taal is een geheime taal, een repelsteeltjes-taal, zie maar hoe je eruit komt!

Bij dat al is een ding zonneklaar: dit is geen pose, het is een passie. Kuipers' taal is geen pirouette maar een draaikolk, en hoewel zijn poëzie duister is en moeilijk doordringbaar is ze ook volmaakt ongekunsteld, zo oprecht en onbevangen als een kind of een dronkaard.

Kuipers combineert het lastige en de onbevangenheid. En hij schrijft het meest on-gezapige werk dat je in het Limburgs kunt tegenkomen. Diep, diep, diep lokaal en tegelijk, zonder het bewust na te streven, onderdeel van een heel belangrijke onderstroom in de wereldliteratuur. Limburgs van ver buiten onze *comfort zone*. Die rijke leeservaring heeft Wim Kuipers mij geschonken en daar ben en blijf ik hem dankbaar voor.

Joep Leerssen